

ILMIY RATSIONALLIKNING SHAKLLARI

Muhammadmusayeva Munisa Doniyorjon qizi

Namangan davlat universiteti magistranti

Email:Muhammadmusayeva67@gmail.com

UO'K 101.8:316.42

Annotatsiya: Mazkur maqolada ilmiy ratsionallik tushunchasi, uning mazmuni, tarixiy shakllari va ilm-fan rivojidadagi roli yoritiladi. Klassik, noklassik va postnoklassik ratsionallikning asosiy tamoyillari, ularning farqli jihatlari hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda tutgan o'rni tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari ilmiy ratsionallikning turli bosqichlari fan taraqqiyotining o'zgaruvchan xususiyatlari bilan uzviy bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ilmiy ratsionallik, klassik ratsionallik, noklassik ratsionallik, postnoklassik ratsionallik, ilmiy bilish.

Мухаммадмусаева Муниса Дониёровна

Магистрант Намаганского государственного университета

ФОРМЫ НАУЧНОЙ РАЦИОНАЛЬНОСТИ

Аннотация: В данной статье раскрывается содержание научной рациональности, её исторические формы и роль в развитии науки. Анализируются классическая, неклассическая и постнеклассическая рациональности, их основные принципы и особенности, а также значение в современных научных исследованиях. Результаты исследования показывают, что эволюция рациональности тесно связана с изменением характера научного познания.

неклассическая рациональность, постнеклассическая рациональность, научное познание.

Ключевые слова: научная рациональность, классическая рациональность, неклассическая рациональность, постнеклассическая рациональность, научное познание.

Muhammadmusayeva Munisa Doniyorjon qizi

Master's student, Namangan State University

FORMS OF SCIENTIFIC RATIONALITY

Annotation: This article examines the concept of scientific rationality, its historical forms, and its role in the development of science. It analyzes classical, non-classical, and post-non-classical rationality, their fundamental principles, and distinctive features, as well as their significance in modern scientific research. The results demonstrate that the evolution of rationality is closely related to the changing nature of scientific inquiry.

Keywords: scientific rationality, classical rationality, non-classical rationality, post-non-classical rationality, scientific inquiry.

Kirish

Ilm-fan insoniyat taraqqiyotining asosiy tayanchlaridan biri bo'lib, uning taraqqiyoti davomida ilmiy bilish usullari va mezonlari ham takomillashib borgan. Har qanday ilmiy izlanishning markazida mantiqiylik, asoslanganlik, ishonchlilik va izchillikka asoslangan bilimlar majmui — ilmiy ratsionallik turadi. Ilmiy ratsionallik tadqiqot jarayonida qo'llaniladigan metodlar, nazariy qarashlar va ilmiy haqiqatga erishish yo'llarini belgilaydi.

Tarixiy jarayonda ilmiy ratsionallik uch asosiy bosqichda rivojlangan: klassik, noklassik va postnoklassik ratsionallik. Har bir bosqich fan rivojining o'ziga xos xususiyatlari, metodologik talablari va ilmiy dunyoqarashi bilan ajralib turadi. Mazkur maqolada ratsionallikning mazmuni, tarixiy shakllari, ularning farqlari va zamonaviy ilmiy tadqiqotlardagi o'rni har tomonlama tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Ilmiy ratsionallik g'oyasi falsafa va epistemologiyaning eng muhim mavzularidan biri bo'lib, ko'plab olimlar tomonidan yoritilgan.

1. Klassik ratsionallik bo'yicha manbalar

Klassik ratsionallik XVII—XIX asr ilm-faniga xos bo'lib, R. Dekart, I. Nyuton, B. Spinoza, G. Leybnits kabi olimlar asarlarida asosiy shakllangan.

Bu bosqichda ratsionallik qat'iy determinizm, obyektivlik va universal qonunlar orqali tavsiflanadi.

N. Bohr va A. Eynshteynlarning ishlari klassik fizika doirasidan tashqariga chiqish nuqtalarini ko'rsatgan bo'lsa-da, ular hali klassik ratsionallikning umumiy tamoyillariga tayanadi.

2. Noklassik ratsionallik bo'yicha manbalar

XX asr boshlarida kvant mexanikasi, nisbiylik nazariyasi, biologiyada evolyutsion yondashuvlar paydo bo'lishi bilan klassik ratsionallik yetarli bo'lmay qoldi.

T. Kunning "Fan inqiloblari tuzilishi" asari, P. Feyerabend, K. Popper kabi faylasuflar ilmiy bilishning subyektivligi, kuzatuvchi rolini va tanqidiy bilishni asoslab berdi.

3. Postnoklassik ratsionallik manbalari murakkab tizimlar, ochiq tizimlar, inson omiliga bog'liqlik, aks ta'sir Postnoklassik ratsionallik fan rivojining so'nggi bosqichida shakllanib, mexanizmlari kabi tushunchalarni qamrab oladi.

Bu bosqichda

— sinergetika (G. Xaken),

— tizimli yondashuv (L. Bertalanfi),

— global ekologik tizimlar, bioetika, texnologik xavfsizlik kabi yo'nalishlar asosiy ahamiyat kasb etadi.

O'rganilgan manbalar shuni ko'rsatadiki, ilmiy ratsionallik tarix davomida kengayib, murakkablashib borgan, deterministik modeldan – ehtimollik, subyektivlik va tizimli yondashuvga o'tgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

1. Tahliliy yondashuv

Ilmiy ratsionallikning shakllari haqida mavjud falsafiy manbalar tahlil qilindi.

2. Qiyosiy analiz

Klassik, noklassik va postnoklassik ratsionallik o'zaro taqqoslandi.

3. Nazariy umumlashtirish

Turli mualliflarning qarashlari asosida ratsionallikning rivojlanish qonuniyatlari umumlashtirildi.

Tahlil va natijalar

1. Klassik ratsionallikning asosiy xususiyatlari

Klassik ratsionallikning asosiy tamoyillari:

- qat'iy determinizm;
- obyektiv kuzatuv;
- matematiklashtirishning ustuvorligi;
- universallik va umumiy qonunlar.

Bu bosqichda olam “mexanik mashina” sifatida tasavvur qilingan. Har qanday jarayon aniq qonunlar asosida bashorat qilinishi mumkin deb hisoblangan. Nyuton mexanikasi bunga asosiy misoldir.

Noklassik ratsionallikning paydo bo'lishi

XX asr boshida klassik model inqirozga uchradi.

Kvant mexanikasi (Geyzenberg, Shredinger), nisbiylik nazariyasi (Eynshteyn) naturani obyektiv emas, balki kuzatuvchiga bog'liq ekanini ko'rsatdi.

Noklassik ratsionallikning asosiy tamoyillari:

- kuzatuvchi muhim omil hisoblanadi;
- obyektning holati ehtimollik asosida tavsiflanadi;

— nazariy model va reallik doimo mos kelmaydi.

3. Postnoklassik ratsionallik va uning zamonaviy fan uchun ahamiyati

Postnoklassik bosqich murakkab tizimlar rivoji bilan bog'liq.

Bu bosqichning asosiy xususiyatlari:

- tizimlarning o'zaro ta'siri;
- inson omilining bevosita ishtiroki;
- kelajakni aniq emas, ehtimoliy bashorat qilish;
- ekologik, texnologik va ijtimoiy xavfsizlik muammolariga e'tibor.

Postnoklassik ratsionallik fizika, biotexnologiya, iqlimshunoslik, kiberxavfsizlik, sun'iy intellekt kabi zamonaviy fan tarmoqlari uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki:

1. Ilmiy ratsionallik tarix davomida murakkablashgan, mazmunan kengaygan.
2. Klassik ratsionallik tabiatni deterministik va obyektiv model asosida tushuntirgan bo'lsa, noklassik ratsionallik subyektivlik va ehtimollikni e'tirof etdi.
3. Postnoklassik ratsionallik murakkab tizimlar, inson omili va o'zaro ta'sirni o'rganuvchi universal metodologiya sifatida shakllandi.
4. Zamonaviy ilm-fanning barcha yirik yo'nalishlari postnoklassik yondashuvga asoslanmoqda.

Ilmiy ratsionallikning rivojlanish bosqichlarini bilish — ilmiy tadqiqot metodologiyasini to'g'ri tanlash va ilmiy tafakkurni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kuhn, T. S. The Structure of Scientific Revolutions. University of Chicago Press, 1962.
2. Popper, K. The Logic of Scientific Discovery. Routledge, 1959.
3. Haken, H. Synergetics: An Introduction. Springer, 1983.
4. Bertalanffy, L. von. General System Theory. George Braziller, 1968.

5. Ziyodov Q., “Ilmiy bilishning metodologiyasi”, Toshkent: Fan, 2018.
6. To‘rayev K. “Falsafa: ilmiy bilish tamoyillari”, Toshkent, 2020.
7. Xamidov N., “Fan falsafasi va ratsionallik”, O‘zMU nashriyoti, 2017.
8. Стёпин В. С. Теоретическое знание. Москва: Прогресс-Традиция, 2003
9. Новик И. Б. Философия науки. Москва: Академический проект, 2011.